

УДК 811.161.2"38"42

КЛЮЧОВІ СЛОВА ЯК КОМПОНЕНТ СУЧАСНОЇ АВТОРСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Козловська Л.С.

Люди завжди прагнули увічнити себе, і найціннішим здобутком залишаються словесні твори з їх „відірваністю” від літературно-мистецьких явищ епохи або тісним зв’язком з ними. Кожен такий твір можна розглядати у двовимірній системі, у контексті вертикальному (світовому) та контексті горизонтальному (національному). Хоча поряд буде й інша система, в якій можна побудувати вертикаль національного розвитку. Мовотворчість українських письменників ослосесновила особливості національної концептуальної картини світу. Мовна картина світу є своєрідною „скарбницею” ілюстративного матеріалу для підтвердження цих особливостей, результатом відображення об’єктивного світу мовною свідомістю конкретного мовної співдружності, конкретного етносу [1, с.112]. Віковий матеріальний і духовний досвід нації, морально-естетичні принципи життя сконцентровано у творах усної народної творчості, мова яких є справжнім джерелом для дослідження словесного мистецтва. Коріння сучасної літературної мови українців заховане ще у творах перекладної та оригінальної літератури, коли почав формуватися функціональний різновид мови – художній стиль. Саме давня українська література (хронологічно X-XVII ст.) являє собою перший і найдовший період розвитку української літератури. На її жанрово-стильовій основі та мовному підґрунті розвиватиметься українська література й українська літературна мова. Наприкінці XVIII ст. в українському національному процесі відбулася подія, яка стала початком нової епохи в розвитку таких важливих його чинників, як мова й література. Послугуючись досягненнями авторів давньої української літератури та довершеними зразками народної словесності, письменники нового покоління продовжили копітку роботу над створенням нової літератури й нової мови. Цікаво все ж поглянути на сучасну українську словесну творчість, звернувши увагу не лише на різноманітність жанрів і стилів творів сучасних майстрів слова, але й спробувати відповісти на питання про статус, перспективи, напрямки розвитку української мови кінця 20 – початку 21 ст. Сучасна літературна мова на всіх рівнях власної системи засвідчує зміни в матеріальній та духовній сферах суспільного життя українців, тому, аналізуючи різні мовні явища, сучасний читач має можливість створити своєрідний мовний портрет епохи. Роль мовної картини світу в процесі поетизації уявляваного світу полягає в об’єктивізації нових знань. Очевидно, що дослідження мови і представлення результатів такого дослідження в сучасному лінгводидактичному дискурсі логічно може мати в основі культурно-філософський підхід [4, с.36]. Адже такий підхід дозволяє вийти за межі розуміння мови як суто засобу комунікації, пізнання світобудови, власне, як знакової системи. Важливим є акцент на естетичній функції мови у конкретному національному суспільстві: мова стає не лише об’єктом естетичного сприймання, але й самостійним джерелом естетичності. У цьому контексті мова, за відомим метафоричним висловом М. Гайдеггера, як дім буття людини, не втрачає своєї сутності. Людина сприймає світ саме у вигляді цілісних образів, які завжди конкретні, мають

індивідуальний характер, бо кожен з нас формує своє уявлення про той чи інший предмет специфічно, на основі власного життєвого досвіду, закодовуючи у свідомості найважливішу інформацію про частину світобудови. О. Корнилов називає такий результат відображення об'єктивного світу мовною свідомістю окремої людини – носія конкретної мови – індивідуальною національною мовною картиною світу [1, с.116]. Для того, щоб виділити певний образ, потрібна й відокремленість ознак, і певні дії з предметами, й оцінювання таких дій. Головним інструментом цього процесу завжди залишатиметься мова, яка «ословеснює» світ конкретного народу, зважаючи на лінгвістичні, культурологічні та інші фактори, а своєрідним ланцюгом, що опосередковано з'єднує людину-представника конкретного етносу, мову й культуру, є текст. В індивідуальній мовній практиці відбувається переосмислення й поповнення мовної системи національної словесності. Індивідуальний стиль сучасного письменника (а через нього і ментальність, психологічна модель сприйняття світу) виявляє себе у сукупності текстів, які стають своєрідними мовними знаками національної культури, зокрема на сучасному етапі її розвитку. Вибір автора завжди внутрішньо вмотивований, але дуже багато залежить і від зовнішніх умов створення художнього тексту (суспільної ситуації, статусу мови тощо). Письменник має змогу звернутися до національного мовного досвіду читача, викликаючи запрограмоване враження. Допомогти в цьому авторові може лексичне наповнення тексту, використання національних образів-символів, специфічних мовних одиниць з відповідним стилістичним забарвленням, побудова речень. Осмислення тексту, на думку В. Мирошніченка, що забезпечує відтворення авторської художньої концепції, стає можливим із розумінням інформаційного поля автора конкретного твору [2, с.288]. Характерною ознакою мови сучасної художньої літератури є те, що сучасний письменник переосмислює традиційні світові образи, вводячи їх у філософський контекст своїх творів.

Словесна традиція (зокрема й українська) віддавна послуговується „світовими” образами, сюжетами, темами. Міфи – це неповторний символічний світ, вибудований на засадах поетичної умовності, тому в них часто шукають витoki поезії як мистецького жанру. Однією з таких універсальних поетичних одиниць, яка стала невіддільним елементом індивідуальної мовотворчості і використання якої показове для літературних епох багатьох країн, став образ *волосся*. У греків був відомий міф про Далілу, яка, зрізавши з голови сонячного Самсона волосся-проміння, позбавляє його життєвої сили. Тут зароджується ще одна світова тема – тема віроломства: *”Я дуже тяжко Вами відболіла....Любов підкралась тихо, як Даліла, А розум спав, довірливий Самсон”*(Л. Костенко). В авторських текстах слово-символ „волосся” розширює межі традиційної сполучуваності, отримує здатність відбивати особливості української національної картини світу. Одним із важливих мистецьких засобів при цьому стають дієслова з візуальним значенням *світиться, присипано, розвівається, обвіває*. Індивідуальна мовна творчість авторів створює нові оригінальні поетичні словосполучки, іменниково-прикметникові за складом, із значеннями дотику (*В зливі кіс, перевитій, важкій* (І. Драч); смаку (*В волоссях гірких твоїх* (М. Семенко)). Ще однією можливістю для митців справити на читача враження, викликати небуденні асоціації є поєднання *прямого* та *переносного* значень слова: *„Твоє волосся пахне, як отава З-під скатерті різдвяного стола”* (Д. Павличко). Популярними об'єктами порівняння у традиційних контекстах сучасних поетів залишаються: сніг (*снігом волосся світив дисидент* (В. Базилевський), вітер і шовк (*м'яким шовком тіло обвивши, теплим вітром розвіється* (Л. Голота)). Такі окремі мистецькі засоби, використані авторами, дають повніше уявлення про українську мовну картину світу. Або взяти ще один традиційний образ світової та української словесної спадщини – *слово*. У І. Римарука воно перетворене на

наскрізний компонент емоційно-експресивної мови творів. Входячи до складу метафор, порівнянь, рядів настроєвих епітетів, цей символ розширює в поетичних текстах мистецьку здатність відображати національну картину світу українців. Для створення настроєвої тональності важливу роль відіграють дієслівні конструкції, серед яких значення картинно-слухове передано дієсловами *заніміє, проиурхотить, стукотить*, а ось картинно-зорове – дієсловами *роїлися, заповзають, петляють, зміяться, течуть*: „віща зоря згасла не швидко слово згоря диму не видно”. Саме так поетичні тексти І. Римарука сприяють ускладненню значення слова-символу, виконуючи естетичну функцію.

Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. в українській культурі (й художній літературі зокрема) настав переломний момент: зі змінами в суспільних відносинах пов'язане формування нового культурологічного дискурсу, в якому беруть активну участь представники різних поколінь майстрів українського художнього слова. Особливою рисою мовно-художнього дискурсу цих років є його *інтелектуалізація*. Власне, від початку ХХ ст. саме інтелектуалізм домінував у художній культурі Європи. Його український національний варіант, на думку деяких дослідників, багато в чому перестав бути українським, оскільки митці то „щупали Європу” (Микола Хвильовий), то пробували повністю відмовитися від національного. Художня література через мову якнайтісніше пов'язана з філософією, часто намагається розв'язувати планетарні проблеми, як це робить філософія. Бонапарт сказав: „Поразка армії – біда, втрата імперії – подвійна біда, а втрага інтелекту нації – повна катастрофа”. Тому інтелектуалізм літератури має в центрі уваги перш за все людину з універсальними проблемами, людину, яка перебуває поза часопростором суспільного буття. Інтелектуальна поезія чи проза – це своєрідна дискусія, це переважання ідеї, думки над дією та сюжетом. Саме тому такі тексти часто нагадують науковий твір. Очевидним є те, що інтелектуалізму, як одному з виявів модернізму, не вдалося повністю охопити художню культуру України, не вдалося (принаймні поки що) подолати традиційні стереотипи в мові. Проте сьогодні можна цілком ствердно говорити про інтелектуальний стиль, що постійно орієнтований на інноваційний мовно-естетичний пошук, відкритий для інновацій на різних рівнях мовної системи. У період своєрідної інтелектуальної революції у світі наукова мова відіграє значну роль в загальномовному процесі інтелектуалізації.

У 70-х рр. 20 ст. один із поетів Нью-Йоркської групи Юрій Тарнавський висунув свою концепцію мови художньої літератури. На його думку, літературний твір – це „жмут” інформації, який існує лише у сприйнятті читача. Автор художнього тексту важливий як передавач, без якого інформація не потрапила б до читача. Єдина функція літературної мови полягає в тому, щоб передати інформацію з мозку автора до мозку читача. Тарнавський-поет вважає, що не народ в цілому, а окремі особистості формують нові мовні одиниці. Відбувається це за такими трьома правилами: нові одиниці походять із чужоземних впливів, з діалектів і вигадуються окремими особами. У зв'язку з останнім (мова в літературному творі) є два варіанти: тип творів, у яких автор дотримується норм, і тип творів, у яких автор відходить від норм чи їх дотриманням передає певну інформацію. Мова тексту твору є фундаментальною частиною його стилю. Богдан Рубчак писав: „Мова не є святая святих – це матеріал для вжитку поета”. Т. Еліот зазначав, що поезія є обов'язком перед мовою, і не більше. Звільнення від суспільних функцій літератури звільнює мову, що знімає з літератури усі заборони [3, с.417-418].

Інтелектуалізація літературної мови полягає не лише у використанні термінів в іноштових контекстах, але й у використанні інших засобів наукового стилю (терміносполуки, моделі речень, принцип побудови текстів та спосіб розгоргання інформації) в персоніфікованих авторських ідіостіях. Найбільш рухливою в цьому плані є

лексична система мови, що постійно функціонує й розвивається. Основні лексичні зміни в мові художньої літератури цього періоду зумовлені: – впливом лексичної системи іншої мови; – перерозподілом мовних засобів між функціональними стилями літературної мови; – реактивацією пасивного складу лексики; – взаємодією одиниць різних мовних рівнів. Розмірковуючи про сучасну поетичну мову, В. Неборак пише: "Мова – це рухливе дзеркало, зона зіткнення макро-та мікросвітів. Таким його робить час".

Словник сучасної літератури наповнений „непоетичною” лексикою. Наприклад, у текстах можна знайти достатню кількість елементів наукового стилю. Причиною такого мовного явища є, з одного боку, ставлення суспільства до рівня престижності конкретної професії (економіст, програміст), з другого – захоплення досягненнями сучасної інформаційної революції, новітніми сенсаційними теоріями: *хакер жіночої психології, пане кредиторе смутку*. Не менш цікавим явищем у мові художньої літератури є активне функціонування „модних слів”, які по-своєрідному ідентифікують сучасність. Це загальноновживані слова відповідних тематичних груп, які можуть відображати об’єкти матеріальної культури (нові за часом) і які читачі сприймають „модними” завдяки позамовним чинникам, специфіці їхнього мовного вираження: „шестисотий „Мерс”, циферблат його „Ролекса”, трубка „Sony”, нові українці тощо. Крім цього, такі слова стають компонентами стереотипних мовних конструкцій, оскільки з високою частотністю вживані в різностильових текстах та різних ситуаціях комунікації: *американський Джонсон-і-Джонсон, „Баунті” – райська насолода*. Зважаючи на те, що однією з найбільш поширених мов сучасного глобалізованого світу є англійська, її вплив відчутний і в мові художньої літератури, при цьому домінування російської мови поступово зникає. Проте залишається проблема унормування написання таких слів, які часто виконують роль засобів творення експресії у прозових та поетичних текстах: „Золотавий, з крокодилячої шкіри гаманець був порожнім. Що ж, Варцю, переходимо в режим „економайзера” (В. Яворівський).

Ще однією з характерних тенденцій у мові сучасної літератури є активне використання стилістично зниженої лексики, як засобу епатажу читацької аудиторії: просторіччя, жаргонізми, вульгаризми, діалектизми. Причиною такого процесу є досить вузька (попри усі декларації) сфера функціонування української мови в суспільстві. Сучасні автори опоестизовують звичайне, повсякденність, перетворюючи загальноновживані слова на певні знаки з відповідною культурно-естетичною інформацією, витворюючи оригінальні авторські художні концепції. Ця мова відтворює сучасну нам реальність, якою б засміченою з погляду норм літературної мови вона не була або не виглядала такою порівняно з мовою класичної української літератури, одразу претендуючи на статус мовно-літературного портрету доби.

Список літератури

1. Корнилов О. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., 2003.
2. Мирошниченко В. Авторська концепція українського художнього твору як об’єкт метакомунікації // *Ucrainica I. Současna ukrainsnistika*. – Olomouc, 2004.
3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1999.
4. Степанов Ю. Изменчивый образ языка в науке XX века // *Язык и наука конца XX века*. – М., 1995.

Поступила до редакції 07.02.2006 р.